

kellő értékesítése elől. Földes megjelölte nekik az utat, melyen haladniok kell; ha olyan könyveket nem akarnak írni, a melyek csak nyelvre magyarok, de máskülönben teljesen távol állanak a magyar közszellemtől s épen ez okból tudományosan is meglehetősen csekély befolyást gyakorolnak reá. Nemzeti gazdaságtan csak ott fejlődhetik, a hol szoros kapcsolatban áll a nemzet egész tudományos és szellemi életével s Földes Béla ennek nemcsak tudatában van, hanem új művében komolyan és sikerrel igyekszik ezt a czélt elérni. A jelen munka méltatása kívül esik ugyan e folyóirat körén, de abbéli érdeméről, hogy a magyar gazdaságtörténet eredményeit kellően értékesíti, elismeréssel kell megemlékeznünk.

A. I.

A Csanád-egyházmegyei plébániák története. Irta: dr. Szentkláray Jenő kanonok. Első kötet. Temesvár. Csanád-egyházmegyei könyvnyomda. 1898.

Délmagyarország jeles történész, Szentkláray Jenő Dessewffy Sándor csanádi püspök megbízásából az ősrégi csanádi egyházmegye történetének kimerítő megírásába fogott. Az igen nagy méretekben tervezett vállalat első kötete, mely az egyes plébániák multját kezdi ismertetni, 740 oldalon nemrég jelent meg. Szerző betűrendben tárgyalja az egyes plébániák és fiókjaik történetét s az első kötetben még csak Csanádig jutott. Főfeladata természetesen mindenütt, a kath. plébánia, iskola s általában azon intézmények történetét megvilágítani, melyek a hitélet fentartására és fejlesztésére szolgálnak. Csakhogy ezt a feladatot szerző olyan széles látkörrel és ismerettel oldja meg, hogy sokkal többet ad, mint a mennyit a czim után várhatni s műve nem egyedül egyháztörténelmi, hanem gazdaságtörténelmi szempontból is a legnagyobb mértékben megérdemli a figyelmet. Tulajdonképen nem a plébániák és főkegyházak történetét nyújtja, ámbár természetesen erre is kiterjeszkedik. A valóságban összegyűjti az illető községek egész multjára vonatkozó anyagot, s minden egyes községnek lehető kikerekített s vonzóan előadott történetét beszéli el. A községek története pedig első sorban gazdaság- és művelődéstörténet. Szerző ennek kellő tudatában van s műve azon községekre, melyek a nagy csanádi egyházmegye kötelékébe tartoznak, a gazdaságtörténet szempontjából elsőrangú fontosságra és értékre tarthat számot. Egyetlen egy község multjának rajzánál sem mellőzi a gazdaságtörténet anyagot, melyet kiadott és kiadatlan kútfőkből dicséretes buzgalommal és avatottsággal gyűjt össze. Sőt néhol a község gazdasági állapotáról, a természéről, a marhaállományról, a határról, a község külső kinézéséről, lakóházairól, gazdasági épületeiről, (templomról, paplakról, iskoláról mindenütt) általában a nép gazdasági, felekezeti, nemzetségi viszonyairól is eleven képet rajzol. De különösen a másfél száza óta telepítések s ezzel a modern

magyar nemzet alakulása történetéhez kínál töméntelen s fölöttibb jellemző adalékot. Azt a roppant területet, melyet a csanádi egyházmegye az ország déli vidékein felőlel, a török uralom történelmileg tudvalevőleg kettészakította, fejlődésében két önálló időszakra osztotta.

Az első több mint félévezredes időben ez a terület népességére kiválóan, legeslegnagyobb részében magyar volt s a legbensőbb kapcsolatban állt a magyarság nemzeti, közművelődési és egyházi törekvéseivel. A magyar genius nemcsak külsőleg nyomta reá e vidékre a saját bélyegét. Némi szerb és oláh bevándorlás daczára magyar volt ez a föld teljesen s magyar nevű, magyar ajku községek borították a messze területet mindenütt. A török korszak azonban nem csupán politikailag szakította el az anyaországtól, hanem elpusztította ősi lakosságát, elmosta magyar jellegét s mikor a fegyver másfél század után újra visszacsatolta a szent koronához, a magyarság csaknem teljesen kiveszett s az a csekély szegény nép, mely rajta tengődött, oláh és rác bevándorló volt, anyagilag és szellemileg egyaránt a legkezdetlegesebb állapotban. Idegenül, érzéketlenül állt szemben a magyar állameszmével s még a községek egykori magyar nevét is a felismerhetetlenségig eltorzította, idegen hangzásúvá gyurta át. Különben számra oly csekély volt s részben határári szolgálatra használtatott, hogy száz meg száz mértföldnyi, a mivélésre kitünően alkalmas területek álltak pusztán s várták a munkás kezet, mely a polgárosodás keretébe vonja őket. A török uralom megszűntével kezdődik e terület történetének második időszaka, a telepítés emlékezetes kora s kivált erre nézve nyujt Szentkláray műve ritka becsü és sokoldalú tájékozást, különösen e korszakra nézve válik műve gazdaságtörténeti szempontból rendkívül értékesé. Itt sem téveszti ugyan szem elől tulajdonképeni feladatát, az egyházi intézmények ujjaszületésének és további fejlődésének rajzát. Lelkiismeretessége e téren is elismerést érdemel, mert e fejtegetéseinek szintén nagy a művelődéstörténeti háttére s a mit például a lelkészek javadalmazásáról, irodalmi működéséről ad, az a nemzeti polgárosodás menetére is világot vet, de még értékesebb az, a mit a községek történetéről, ujrabenépesítésökről, a lakosság hullámszásáról, a feltételekről, melyek mellett megtelepedtek, a gazdasági bajokról, melyekkel küzdeniök kellett, szóval arról a nagy és nehéz tusáról elmond, melyben a természet és a viszonyok akadályait legyőzve, a földet újra bevonták a polgárosodás körébe. E tekintetben műve alapvető fontosságú s senki sem nélkülözheti, a ki a két legutolsó század magyar culturájába akár a szellemi, akár az anyagi culturába betekintést óhajt nyerni. Az irodalmat legnagyobb részt ismeri s felhasználja, ámbár az a nagy munka, mely Magyarország népességéről a *pragmatica sanctio* korából 1896-ban megjelent, elkerülte figyelmét, pedig a Temes-

közön kívül eső községeknél kétségkívül hasznát vehette volna. De annál bővebben dolgozik kiadatlan anyagból, melyet az állami s a püspöki levéltárakból s az egyes községek följegyzéseiből merit s mely a bevándorlást, az egyes községek között folyó népcserét, az új telepesek nemzetiségi viszonyait, azok lassu, még mindig csak folyamatban levő átváltozását világítja meg. Műve sok érdekes tájékozást nyújt egyrészt általában a culturmunkáról, mely az ország déli vármegyéiben folyt, másrészt ama tevékenységről, melyet a magyarság másfél század óta folytat, hogy e vármegyék jövevény lakosait érzelmileg és nyelviileg visszahódítsa, magába olvassza. Töméntelen volt itt az akadály, mert a hivatalos hatalom, az állam teljes erővel ellene dolgozott. A pusztán visszahódított országrészben a kincstári javakat idegen tiszték kezelték még ott is, a hol csakhamar helyre állt a megyei intézmény. Még itt is évtizedekig tartott, míg a vármegye a magyar nemzeti eszmét sikeresen védelmébe fogadhatta az idegen kincstári tiszték és földesurak ellen, kik a magyar elem rovására oláhot és ráczot, különösen azonban a nyugati országok, főleg Németország lakóit igyekeztek megtelepíteni. Ezek egyházi élete, papsága is idegen levén, utóbb maga is ellenségesen állt szemben a magyar telepesekkel, kik tömegesen jöttek ugyan, de csak itt-ott birtak a létért vívott küzdelemben győzedelmeskedni. Egy részök elzüllött, más részök beolvadt az idegen népbe. Különösen a Temesközben teljes ötven éven át, míg a megyei szervezet vissza nem állítottatott s az egész terület az anyaországba nem kebeleztetett, volt a magyar elem mindenféle üldözésnek és elnyomásnak kitéve. Ezt a földet, mely az 1718-iki passzaroviczi békében szereztetett vissza, az udvari politika rendszeresen német tartománynyá akarta átalakítani s mindenképen támogatta a külföldi német bevándorlást, mely egyre nagyobb arányokat öltött, s mely mellett még az oláh és rácz telepítés is folyt. Félévszázadon át teljesen német kormányzat alatt állott a Temesköz, s noha magyar-tót néprajok is jöttek, ezek ott a legmostohább bánásmódra találtak. A megyei szervezet visszaállítása sem nyújtott elég védelmet a magyar elemnek. Csak mikor József császár germanizáló rendszere a magyar nemzeti szellemet fölverte tespedéséből, a múlt század utolsó tizedében kezdtek meg a vármegyék nyomatékosan sürgetni, vessenek véget a német s más idegen bevándorlásnak s a még pusztán heverő földeken magyar-tót lakosok telepíttessenek meg. Meg is indult újra a magyar-tót bevándorlás, de a német községek akkor is ellenszenvesen látták ez elemet s még egyházi részről is akadályokat emeltek befogadása ellen. Néhol a plébános, a ki sem magyarul, sem tótul nem tudott, vezette a mozgalmat, mert az új telepesek az ígét saját anyanyelvökön óhajtották hallani. Némelyik lelkesz egyenesen azon dolgozott, hogy mielőbb

annyira elnémetesedjenek, hogy a német istentisztelet elégítse ki lelki szükségleteiket. Csak lassan, lépésről-lépésre hódíthatott tehát tért a magyarság s nehezen indult meg az átalakulás folyamata, mely az Európa töméntelen nyugati és keleti országaiból a déli vármegyékbe özönlött lakosságot a magyar állameszmébe forrasztani van hivatva. E nehéz és hosszú munka időnkinti menetébe, anyagi és erkölcsi akadályai, sikereibe és hiányaiba mély és tanuságos bepillantást nyújt Szentkláray munkája, mely az ország délvidéki területének fokozatos anyagi és szellemi polgárosodását sok lényeges mozzanatában teljes tárgyismérettel s modern történetírói felfogással világítja meg. Az egyes községek története igen élénken van írva; némelyik teljesen kikerekített tanulmányszámba mehet, mely nemcsak a gazdaságtörténésznek nyújt dus anyagot, hanem olvasmányul is élvezetes. Csak igen kivételesen történik, hogy szerző elírja magát. Így például azt mondja, hogy „1856 nov. 16-án a magyar királyi udvari kamara“ adta át Apáczia községet s hogy „Apátfalvát 1867-ben újra a m. kir. kamara vette át“. (230. oldal.) Ilyen nevű hatóságok abban az időben nem voltak többé. Egy helyen (383.) „a szabadalmi osztrák nemzeti bankot“ említi, pedig ez szabadalmazott bank volt s a szabadalmi bank egészen mást jelent. Az is csak hibás fogalmazásból származhatik, hogy azt mondja „Arad és Zaránd megyében már a mohácsi vész előtt csábítottak a kath. magyar községek nagy része az erdélyi fejedelmek támogatásával az új hitre“. (247.) Erdélyi fejedelmekről a mohácsi vész előtről nem lehet szó; akkor csak vajdák voltak s Zápolyai János vajda különben is buzgó katolikus volt. Az ilyen apró hiányok azonban ritkák, s épen nem esorbítják Szentkláray nagy művének értékét, melyre különösen felhívjuk gazdaságtörténészeink figyelmét.

A. I.

Domesday Book and beyond. Three essays in the early history of England. By Fred. William Maitland LL. D. — Cambridge 1897. 8. rét XIV + 528 lap.

Az 1085—86-diki tél derekán Hódító Vilmos maga köré gyűjtötte főurait Gloucesterban és koronájával fején, ékes beszédet intézett hozzájuk a trónról, melynek következményeképen az ő részéről kiküldött „barons“, „legates“ és „justices“ bejárták széles Angliát és hivatalos uton gyűjtötték össze azokat az adatokat, melyek egy, illetőleg két kötetbe összeállítva képezik azt a nagyföntosságú könyvet, melyet „Domesday Book“ név alatt ismer az egész művelt világ.

E fontos könyvről már egy kis könyvtárra rúgó irodalmat írtak meg a tudósok, melynek egyik, nemcsak legújabb, de egyszersmind egyik legjobb termékét képezi Maitland tanár dolgozata.

Szerzőnek czélja az volt eredetileg, hogy a jelen munkájában